

Г Л О В О

№3 (96) травень-червень 2023

“Гетьманської столиці”

Газета Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”

XVIII Батуринські читання з нагоди 30-річчя «Гетьманської столиці»

14 червня 2023 року XVIII Батуринські читання зібрали до «Гетьманської столиці» істориків та музейників із України та закордону. Цьогоріч наукове зібрання було присвячене 30-й річниці створення заповідника «Гетьманська столиця».

Саме в цей день, 14 червня 1993 р. було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України про створення Батуринського державного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця». Це був старт тернистого шляху, упродовж якого невеличке селище з української глибини перетворилося на Мекку внутрішнього туризму.

З нагоди 30-річного ювілею заповідника до «Гетьманської столиці» завітали: делегація Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Тараса Шевченка на чолі з ректором Олегом Шереметом, делегація Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя на чолі з ректором Олександром Самойленком, делегація Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» на чолі з заступником генерального директора Олександром Рудником, колеги з Національного заповідника «Глухів» на чолі з генеральним директором Іриною Мошик. Щиро дякуємо за привітання друзям та партнерам!

В ході Читань було презентовано нове видання заповідника – бібліографічний покажчик «Науковий доробок Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця». Укладений істориками закладу, він містить бібліографію праць його співробітників за 1997–2022 рр., бібліо-

Учасники XVIII Батуринських читань, 14 червня 2023 р.

графічний покажчик збірників, брошур, путівників, каталогів, що були видані заповідником упродовж того ж часу, а також короткий нарис його історії.

У цьогорічному зібранні, що пройшло у змішаному онлайн режимі, взяли участь фахівці 14 музейних закладів, а також 9 наукових інституцій і закладів освіти. Із заявлених у програмі 47 доповідей було виголошено 20. На історичній панелі історики та музейники презентували нові наукові доробки та дискутували щодо проблем історії та археології Чернігово-Сіверщини. Окрема панель Читань була присвячена до-

свіду роботи музеїв під час російсько-української війни. Непомірні втрати починаючи з лютого 2023 р. понесла культурна спадщина України. Зруйновані пам'ятки, музеї, спалені або викрадені колекції, загинули працівники музеїв і заповідників...

Як музеї виживають і працюють під час війни? Якою є їхня місія сьогодні? Завтра? Музейники з Батурина, Глухова, Дніпра, Києва, Харкова, Хмельницького, Чигирини ділилися досвідом своєї опірності, виживання та вживання у нові умови. Директорка Харківського літературного музею Тетяна Пилипчук зосередила увагу на сучасному історично важливому моменті переосмислення ролі музеїв, їхніх форм взаємодії з суспільством нинішнього, воєнного, і поствоєнного часу. Справді, складність в експонуванні трагічних і травма тичних подій, які ще не завершилися, а часто ще й поспіх та аматорство створюють певні ризики для майбутнього.

Про щоденні виклики і вже набутий досвід експонування війни під час цієї самої війни на прикладі діяльності тематичного музею «Громадянський подвиг Дніпропетровщини в подіях АТО» розповіла Валерія Лавренко. Нові виклики для «типових» музеїв окреслювали Олена Михайловська та Олена Трощинська.

Загалом розповіді фахівців з різних куточків України засвідчили, що сьогоденні музеї є не лише об'єктами атак, а й суб'єктами процесу визвольної війни. Наше спільне завдання – вибороти ПЕРЕМОГУ!

XVIII Батуринські читання. Пленарне засідання

НАДРУКОВАНЕ ЗБЕРІГАЄТЬСЯ КРАЩЕ, НІЖ НАПИСАНЕ

**Альона
ГРАБОВЕЦЬ**

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Істотний внесок у дослідження родини гетьмана Кирила Розумовського та збереження її спадщини свого часу зробив його правнук Каміл, який пов'язав своє життя із Чехією та Австрією.

Одним із напрямків його діяльності була видавнича сфера. Загалом першою монументальною працею, присвяченою родині Розумовських стала робота Олександра Васильчикова «Сімейство Розумовських», яка вийшла російською мовою у Санкт-Петербурзі в 1880-х рр. Варто відзначити, що Каміл надавав інформацію та матеріали автору під час її написання, а також саме він ініціював та фінансував видання 5-го тому цієї праці, який був не завершений у зв'язку зі смертю Васильчикова.

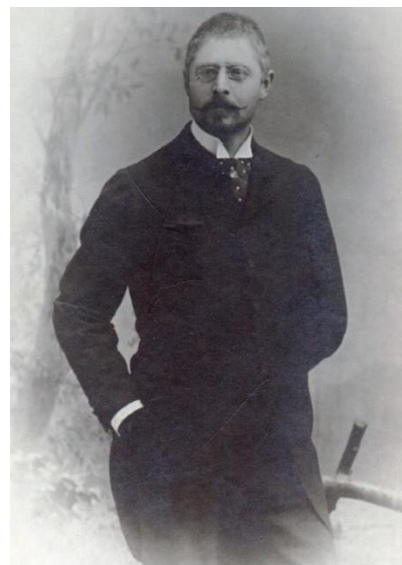
Наступним кроком Каміла стало поширення цього видання у Європі. Відповідно у 1893 – 1897 рр. у німецькому м. Галле, редактована російським істориком Олександром Брікнером праця Васильчикова, була надрукована французькою мовою у 3-х томах. Франкомовне видання є більш стислим, але водночас і містить інформацію, котра відсутня в російськомовному. Приміром, додані генеалогічні дані про нащадків доньок гетьмана, генеалогічна таблиця родини Розумовських, особисте листування між членами родини. Особливу увагу Каміл приділив Григорію Розумовському, сину гетьмана, по лінії якого й продовжився рід. Дійсно у Додатку 1 до Т. 3, який вийшов окремою книгою він розмістив, складений власноруч до 60-ї річниці смерті Григорія, бібліографічний довідник його наукових праць з коротким описом, а також трактатів. Про це він зазначив у передмові до видання: «З моменту появи біографії графа Грегора у сімейній історії, я знайшов цілий ряд інших його наукових публікацій у спеціалізованих журналах і придбав їх для сімейної бібліотеки. З метою доповнення та виправлення біографії я склав для родини наступний бібліографічний список літературних творів графа Грегора Розумовського».

У 1902 р. Каміл видав Додаток 2 до Т. III, упорядкований ним власноруч. До його публікації зазначав автор: «Мене спонукає лише постійно зростаючий інтерес до життєвих доль моїх дідусів і бабусь... Це є важливим, бо на-

друковане зберігається краще, ніж написане!». На відміну від попередніх публікацій, Додаток 2 вийшов німецькою, оскільки вона була розмовною у родині Каміла. Додаток містив виправлення та доповнення до французького видання сімейної бібліографії, які Каміл знайшов у старих і новіших джерелах, а також деякі неопубліковані, наукові праці Григорія Розумовського.

Наступними історичними доробками Каміла Розумовського стало три біографічні праці, видані німецькою мовою у Галле в 1910-х рр. Вони надруковані за кошти Каміла Львовича незначним тиражем та призначалися для обмеженого кола читачів, родичів і найближчих друзів, тому і нині є дуже рідкісними. Книжки - невеликі за обсягом, але в них опубліковано уривки з численних недоступних сьогодні джерел – дипломатичних документів, зокрема, донесень французьких дипломатів періоду наполеонівських воєн, листів та спогадів сучасників, заповіт Андрія Розумовського. Перша вийшла у 1912 р. з нагоди наближення 100-ї річниці Віденського конгресу під назвою «Fürst Andreas Kirillowitsch Rasoumoffsky» та була приурочена сину гетьмана, відомому дипломату, організатору та учаснику конгресу, Андрію Розумовському. У праці описана не тільки його дипломатична діяльність, а й побіжно окреслений життєвий шлях та історія старого Відня.

У 1913 р. побачила світ книга, присвячена гетьману Кирилу Розумовському – «Graf Kirill Grigoriewitsch Rasumovsky. 1728–1803». До її написання спонукало те, що у бібліотеці Каміла Розумовського було чимало матеріалів про життя і діяльність гетьмана, про місце, де він працював та жив і які він особисто відвідав. Ще однією з причин було бажання ознайомити своїх дітей із життя їхніх прабатьків. «Якщо мої діти виявлять інтерес до насиченого подіями життя своїх предків, та якщо вони знайдуть інтерес до їх благородного духу та людяності, і якщо вони намагатимуться вшанувати їхню пам'ять у

Каміл Розумовський. Фото з книги R. Rosowa «Razumovsti a jejich stopy na Opavsku»

своєму власному способі життя, тоді мої зусилля будуть щедро винагороджені» – зазначав автор. Особливістю цього видання є те, що воно містить маловідомі ілюстративні матеріали. Це портрети батьків гетьмана, Григорія та Наталії Розумів, знімки та зображення с. Лемеші, палаців Кирила Розумовського в Батурині, Почепі, церкви-усипальниці гетьмана в Батурині, собору Різдва Богородиці в Козельці, Трьохсвятительської церкви в Лемешах, зразків посуду.

У 1914 р. була надрукована третя біографія, присвячена Григорію Розумовському – «Gregor Graf Rasumovsky». Сподіваємося, що з часом вдасться виявити місце збереження екземпляра з метою подальшого опрацювання.

Написані та видані Камілом Розумовським праці розкривають маловідомі сторінки життя представників гетьманської родини та є цінним джерелом для вивчення її минулого.

Палацово-парковий ансамбль Кирила Розумовського. Кінець XIX ст. Фото з книги S. Rasumovsky «Graf Kirill Grigoriewitsch Rasumovsky. 1728–1803»

НЕАЛКОГОЛЬНІ НАПОЇ БАТУРИНЦІВ У ХІХ СТ.

**Оксана
ЛОМКО**

старший науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська столиця»

Друзі, ми продовжуємо наше дослідження гастрономічної спадщини Батурина. Що ж з неалкогольних напоїв пили батуринці у ХІХ столітті? А те, що і зараз – узвар, компот, чай та не популярний сьогодні буряковий квас.

Узвар давно здобув собі звання українського національного напою. Здавалося б, звичайний напій із сушених фруктів – та його смак не сплутати ні з чим. Яблука, груші, сливи та вишні висувували для домашніх потреб чи на продаж зазвичай у печах або над жаринами згаслого вогнища, тому у їхньому смаку були відчутні димні нотки. Наприклад, Надія Пилипівна Немідько (1936 р.н.) згадує, що вишні в їхній сім'ї сушили на даху хатини на сонці, а її дитячим обов'язком було їх час від часу «ворушити».

У експозиційному просторі музейного комплексу
"Козацький двір", 2023 р.

Всі опитані батуринці зазначають, що для того, щоб приготувати «смашний» узвар, потрібно було зварити у воді цукровий буряк, щоб вона набула солодкого смаку, а вже потім додати кришені (сушені фрукти). Основною вимогою при приготуванні узвару було дотримання послідовності закладання їх у посуд, враховуючи, що тривалість варіння фруктів до м'якості різна, а з перевареними фруктами узвар несмачний. Тому спочатку до готовності варили сушені груші й яблука, а потім клали сливи, вишні і давали один раз прокипіти. Ставили у холодне місце і давали настоятися протягом 5–6 годин. Перед приготуванням узвару сушені фрукти близько 3-х годин тримали у холодній

воді для покращення смаку та зменшення часу варіння.

Батуринці варили узвар в печі як в свята, так і в будні дні, адже його вживали у будь-який час. Узвар був другою важливою стравою після куті на Різдво. Напій наливали у красивий поливаний глечик і ставили поряд з кутею на покуті. Іноді гущу з ягід висипали в миску і теж подавали до столу. При цьому груші, сливи, яблука подавали хвостиками догори, щоб їх було зручно брати.

Незмінним напоєм на теренах Батурина є «вар» – компот. Відмінність його від узвару полягала в тому, що він може готуватися зі свіжих або сушених, консервованих чи заморожених інгредієнтів. Компот готують як з одного виду ягід чи фруктів, так і змішуючи різні. Найчастіше в Батурині використовують яблука, груші, аличу, суницю, вишні, малину, абрикоси, сливи, шовковицю.

У ХІХ столітті чаєм називався тонізуючий та зігріваючий напій, заварений на травах та гілках фруктових рослин. Популярними рослинами для заварювання були листя іван-чаю, м'яти, материнки, чорниці, чебрецю, звіробою, пелюстки шипшини, липовий цвіт, свіжозрізані гілки вишні, малини, смородини, сливи тощо. З другої половини ХІХ століття з розвитком торгівлі в Ук-

лушки, слив – угорки, абрикосів, вишні-шпанки, чорної смородини, червоної порічки та малини. В печі сушили багато кришенів з яблук, слив, а груші – цілими. Варення з ягід і цукру варили в малих кількостях для особливо «дорогих гостей», й називали його «вергенья». Пам'ятаю, що чай з «вергенью», то було найбільше свято! Родина була дуже роботяща, завжди тримали велике підсобне господарство – корову, теля, свиню, птицю (кури, качки, гуси). Тож на «третє» зазвичай подавали молоко, кисляк, сироватку, або звичайний чай на вишневих гілках, смородинових чи малинових, компот із кришенів, киселі з ягід.

З коров'ячого молока готували кисляк, ряжанку (молоко пряхється упродовж процесу топки печі, на малому вогні кілька годин до бежевого кольору, потім в охолоджене до кімнатної температури молоко додається сметана у співвідношенні 5:1, перемішується й ставиться в тепле місце ще на добу), сметану, м'який сир. Частина молочної продукції продавали на базарах в Бахмачі або Батурині по неділях.

Популярним й дотепер в Батурині є різко-кислий смак, утворений унаслідок ферментування продуктів. На його означення нерідко вживають слово «квасний», яке походить від назви «квас». Цей напій, що є продуктом живого бродіння, вживали самостійно або використовували для приготування страв. Батуринці у ХІХ столітті віддавали перевагу буряковому квасу та квасу із соку дерев.

Жителька Батурина Катерина Іванівна Парфененко (1951 р.н) й донині готує буряковий квас за рецептом своєї бабусі Ганни Махтеївни Лось (1901-1985 рр.): «Чистимо червоною столовий буряк, миємо, ріжемо на 2-4 частини, складаємо в джку та заливаємо холодною, «сирою» водою й додаємо цукор, щоб швидше «укиє». Якщо немає цукру то додавали кілька житніх сухарів, пригнічували і залишали вискати. Коли квас починав бродити, джку ставили у прохолодне місце. Його можна пити самостійно, бо гарно утамовує спрагу або брати за основу чи як заправку до страв: борщу, кваску чи кваші. Це був сезонний напій: виготовляли його восени, після збирання городини, і прагнули зберегти до пізньої весни, до нового врожаю буряків».

І донині в Батурині, навесні, у період руху соків, збирають й п'ють свіжий березовий і кленовий сік, а також переробляють їх на квас. У ХІХ столітті щоб зробити квас, сік збирали у джку та заправляли калиною чи журавлиною, додаючи медовий стільник або просто вошину. Квас бродив протягом тижня, потім його ставили у льох, аби пригальмувати процес ферментації.

Більшість вищезгаданих напоїв й зараз є поширеним в Батурині, вони не презентують бути «родзинками» в гастрономії, але є невід'ємним елементом життя, який передається ще з часів діда-прадіда та нагадують нам про гармонійну єдність людини з природою.

Далі буде...

раїні споживання чаю (листя чайного дерева) проникає і у селянський побут. Ураховуючи запити селян, торговці чаєм додавали до чайного листу січену м'яту, березові бруньки, знижуючи таким чином його ціну, але водночас і його якість. Протягом ХХ ст. чаювання дуже поширилося і у міському та сільському середовищі стало повсякденним явищем.

Батурянка Валентина Павлівна Сердюк (1944 р.н.), згадуючи про своє дитинство у дідуся Темнюка Федора Омеляновича (1888-1974 рр.) та бабусі Феодосії Семенівни Темнюк (1887-1971 рр.), розповідає: «Садовина складалася з яблунь старих сортів антонівки, пугівки, пепенки, груш – лимонки, гни-

ТКАНИНА ТА ОДЯГ У ФОНДОВІЙ ЗБІРЦІ «ГЕТЬМАНСЬКОЇ СТОЛИЦІ»

**Людмила
БІЛОУС**

зберігач фондів
II категорії
НІКЗ
«Гетьманська
столиця»

Фондова колекція Національного заповідника «Гетьманська столиця» на рахунок 2000 одиниць збереження виробів з тканини: одяг, рушники та предмети інтер'єрного призначення. Хронологічні межі цих предметів охоплюють понад 100 років: кінець XIX – XX століття.

Народне вбрання у фондівій збірці заповідника становить понад 800 одиниць зберігання та включає в себе складові національного костюма: сорочки, верхнє зимове вбрання (кожухи, свити, юпки), нагрудний одяг (корсетки, безрукавки), поясний одяг (спідниці, плахти, запаски, фартухи, штани, шаровари), головні убори (очіпки, хустки, шапки) та аксесуари. Більшу частину колекції становлять предмети жіночого гардеробу. Важливий елемент українського народного вбрання - вишита сорочка, яких фондівій збірці заповідника близько 200 одиниць зберігання. Це і колоритно оформлені святкові, і більш стримані повсякденні сорочки, які виготовлені з тканин різної якості фабричного і домотканого, бавовняного, лляного і конопляного полотна. У колекції представлені сорочки з різних історико-етнографічних регіонів Полісся, Середньої Наддніпрянщини, Слобожанщини тощо. Орнаментальні композиції вишивки переважно геометричні та

рослинні, вишиті білими, червоними та чорними нитками. Шиття виконане різними техніками: хрестиком, гладдю, низинкою, мережкою, вирізуванням. Особливої уваги заслуговують сорочки вишиті білим по білому: ця техніка вишивки є найдавнішою в Україні.

У колекції верхнього одягу - юпки різного крою та оздоблення, пошиті з домотканого сукна та фабричних тканин. Їх нараховується понад 30 музейних предметів. Нагрудний жіночий одяг у збірці здебільшого представлений корсетками, яких маємо близько 80 одиниць зберігання. Вони пошиті з однотонної чи багатокольорової крамної (купленої) тканини, адже переважно саме з такої тканини їх шили в нашому регіоні. Особливий інтерес серед них становлять корсетки та юпки, пошиті з фактурної дрібно-візерункової тканини, яка виготовлялася шляхом складного переплетіння.

Найдавнішим поясним жіночим одягом у фондівій збірці є плахти, виготовлені з полотнищ барвистої картатої тканини. З часом цей вид одягу замінили пишні спідниці. Серед давніх головних уборів, які вийшли з ужитку, у фондівій колекції маємо очіпки, які були обов'язковим елементом вбрання української заміжньої жінки.

Значну групу зберігання становить колекція рушників, яких у збірці близько 500 одиниць зберігання. Більша частина їх вишиті на тканині фабричного виробництва, інші на домотканому полотні. Переважають техніки вишивки хрестиком і гладдю з квітково-рослин-

ним та геометричним орнаментами. Здебільшого рушники прикрашені мереживом ручної роботи. Особливий інтерес становлять кролевецькі рушники, понад 50 одиниць зберігання. Кролевецьке ткацтво відоме ще з XVIII століття, найбільшого розвитку та поширення набуло у XIX – на початку XX століттях у період розквіту Хрестовоздвиженського ярмарку в місті Кролевець Чернігівської губернії (нині – Сум-

Плахта жіноча, кінець XIX ст. З фондівого зібрання Національного заповідника «Гетьманська столиця»

ської області). Рушники зазвичай використовували у проведенні урочистих подій, свят, обрядових дійств та в оздобленні осель: прикрашали ікони, картини, вікна, світлини.

Майже третину виробів з тканини у фондівій колекції заповідника становлять предмети, які використовувалися для облаштування та оздоблення інтер'єру житла: доріжки, панно, килими, наволочки, підзорники, настільники, рядна, скатертини, серветки, картини тощо.

Вишиті та ткані вироби зберегли найкращі традиції багатовікової народної творчості багатьох поколінь.

З ІСТОРІЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ БУДИНКУ ВАСИЛЯ КОЧУБЕЯ В БАТУРИНІ

**Руслана
ОГІВСЬКА**

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

У середині XX століття пам'ятка архітектури – будинок генерального судді В. Кочубея, перебувала у пошкодженому стані, що підтверджують писемні джерела та світлини 1947-1970 рр. У статті піде мова про заходи, які були вжиті до збереження і реставрації цієї пам'ятки.

Наприкінці 1945 р. було прийнято постанову «Про заходи до впорядкування стану пам'яток культури, старо-

вини і природи на території УРСР», якою затверджувалося «Положення про пам'ятки культури і старовини». Документ зазначав, що охорона історичної спадщини є важливою державною справою. Цим же документом визначався поділ пам'яток залежно від наукової, історичної і художньої цінності на загальносоюзні, республіканські та місцевого значення. Відповідно прийнятих рішень, історико-культурні пам'ятки та монументи було підпорядковано Комітетові у справах культурно-освітніх установ, а пам'ятки архітектури й садово-паркові комплекси – Управлінню у справах архітектури.

23 квітня 1953 р. комісія на чолі з інспектором з охорони пам'яток архітектури Чернігівської області А. Яворівським обстежила будинок В. Кочубея, що на той момент являв тоді собою «цегляне приміщення без даху, вікон, дверей; відсутні перекриття і під-

логи, стіни знаходяться в стані руйнування». В підвалі будинку, де комісія виявила нари та залишки згарища, «незаконно хтось має притулок». Через 6 років інший інспектор з охорони пам'яток області, М. Призонт, знову фіксував жалюгідний стан пам'ятки – «збереглася одна коробка, яка з року в рік руйнується».

У 1960 р. було розроблено 20-річний план реставраційних і консерваційних робіт на пам'ятках Чернігівської області. Цей план передбачав і реставрацію будинку В. Кочубея, який у той час перебував на обліку обласного відділу у справах будівництва й архітектури Чернігівської області.

У 1967 р. група співробітників Інституту мовознавства АН УРСР на чолі з членом кореспондентом Академії наук УРСР О. Івахненком звернулися до щойно створеного Українського товариства охорони пам'яток історії та куль-

тури з проханням вжиття заходів для збереження пам'яток архітектури Батурина. У 1968 р. Чернігівська обласна організація Товариства схвалила пропозицію про реставрацію будинку Василя Кочубея.

Нещодавно нами у Державному архіві Чернігівської області було виявлено документи, що стосуються перебігу цієї реставрації. Загальний кошторис реставраційних робіт пам'ятки архітектури складав 83,5 тис. руб. Рестав-

рація розпочалася у 1970 р. за рахунок Держбюджету та коштів Чернігівської обласної організації охорони пам'яток архітектури. На роботи 1974 р. ця організація виділила 3 тис. руб. Виконавцями ремонтно-реставраційних робіт були фахівці Міжобласної спеціальної науково-реставраційної виробничої майстерні, яку очолював А. Крохін.

По завершенню реставраційних робіт у 1975 р., згідно наказу № 52 Міністерства культури УРСР, в будинку

В. Кочубея відкрився Батуринський історико-краєзнавчий музей – відділ Чернігівського державного історичного музею.

Отже, завдяки заходам, ініційованим громадськістю та місцевою владою, 1970-1975 рр. будинок генерального судді В. Кочубея було реставровано. Роботи фінансувалися з Держбюджету, а також за рахунок Чернігівської обласної організації охорони пам'яток архітектури.

КОЗАЦЬКИЙ РІД НЕ ЗГАСНЕ ПОВІК!

Марина ХАРМАК
Надія ПРОКОПЕНКО

науковці НІКЗ «Гетьманська столиця»

Колектив заповідника «Гетьманська столиця» впродовж тривалого часу веде активну пошукову роботу, досліджуючи невідомі сторінки історії Батурина. Завдяки їх праці багато загублених фактів історії містечка, забуті імена громадських діячів та долі родин Батуринщини повернуто із забуття.

Даною публікацією продовжимо знайомити вас з родинами козацького стану Батуринського краю – родиною реставратора заповідника «Гетьманська столиця» Віктора Авули.

Для написання статті науковці опрацювали опубліковані джерела та архівні матеріали – метричні книги за 1896-1918 роки (Державний архів Чернігівської області) та спогади старожилів, що зберігаються в науковому архіві заповідника «Гетьманська столиця».

Корінь даного прізвища, слово «авул» – тюркського походження і позначає назву селища у сільській місцевості Середній Азії.

Першу згадку про ймовірного пращура Віктора Авули знаходимо у Реєстрі Війська Запорозького 1649 року. Це Васко Авула, козак Петрашкова сотні Черкаського полку.

Найраніша згадка про Авулу серед мешканців Батурина зустрілася нам у Відомості 1735 року. Батуринський козак Хведор Авула був власником земельної ділянки 0,18 га, мав коня і 2 волів.

Михайло Авула. 1953 рік

У другій половині 1760-х років по вулиці Кривій, що пролягала батуринською Горбанівкою, зі своєю родиною мешкав 60-ти річний козак-підпомічник Іван Авула. На 8 нивах він вирощував хліб, тримав худобу, солодовню. Мав двох синів – Пантелеймона й Кліма.

Опрацювавши метричні книги Батуринських церков та співставивши отримані дані зі спогадами родини Авул, спробуємо реконструювати збереження станової ідентичності родини від Івана Авули до Віктора Авули.

Згідно родинних спогадів та записів метричних книг Покрови Богородиці церкви, парафіянами якої були мешканці північної частини Батурина, реконструюємо родовід батуринських козаків Авул. Відомості про прапрадіда Віктора Авули, Олефіра Авули ми фіксуємо у метричній книзі Покровської церкви за 1899 рік. Згідно запису у ній, 21 лютого 1899 року у козацькій родині Луки Олефіровича і Катерини Авули народжується донька Марина, а у 1903 році – син Сава.

Зі спогадів Михайла Авули (1932–2022), батька Віктора Авули, стало відомо, що його дід, Сава (Савелій) Авула, належав до козацького стану, займався млинарським промислом.

Віктор Авула. 2023 рік

Родина жила у районі «На машині», де розміщувався млинарський комплекс. Дід Віктора Авули, Петро Авула (1893–1966), син Сави Авули, був одружений з Тетяною Москалець (1892–1966). Родина мала п'ятьох дітей: Марію 1919 року народження, Михайла 1923 року народження, Параску 1924 року народження, Нюру 1925 року народження, Варвару 1929 року народження. Мешкали по вулиці Береговій (сучасна вул. Корнієнка, 5), продовжували займатись родинною справою – млинарством.

З настанням морозів водяні млини зупиняли свою діяльність і Петро Авула починав збиратися у дорогу. Запрягав коней у сани і їхав по селах укладати договори на помел зернових в наступному році. У 1930-х роках родина Авул втрачає свої статки. Під час колективізації, прикриваючись грабівницькими законами, комунари відібрали у родини млин та обладнання до нього. Петро Авула не пішов працювати до колгоспу, заробляв на помелі збіжжя на власноруч виготовленому ручному млині. Після Другої Світової війни Петро Авула повернувся до рідного Батурина й працював на птахофермі ремонтником обладнання.

Батько Віктора Авули, Михайло, також все життя прожив у Батурині, на землі, що належала родині як станова. Працював монтажником з обслуговування радіомонтажних ліній й, попри заборони, зберіг і передав історію свого роду Віктору Авулі.

Козацький рід даної родини продовжується й нині. Віктор Авула має двох синів – Костянтина і Артема та онука Енея, які сповідують життєві чесноти, які їхні пращури!

БІБЛІОТЕКИ ДВОХ ПРАВИТЕЛІВ: КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО ТА ФРІДРІХА II ВЕЛИКОГО

**Анастасія
НІКІТИНА**

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

У часи, коли держава-терорист підрвала загальну безпеку цілого континенту своїм вторгненням на територію суверенної України, щира допомога влади та жителів європейських країн спонукає нас більше уваги приділяти спільним сторінкам історії.

Зараз з'являється усе більше досліджень про схожість політик українських та європейських діячів, проте їх прогресивні та модерні погляди проявлялися не лише в публічній та політичній діяльності. У даній статті проаналізовано приватні бібліотеки двох яскравих європейських правителів: українського гетьмана Кирила Розумовського та короля Пруссії Фрідріха II Великого. Особиста бібліотека є важливим джерелом відомостей про сферу інтересів, літературних смаків, дружніх

*Портрет Фрідріха II Великого.
Художник А. Песне, 1736.*

зв'язків та про саму особистість її власника, а тому аналіз приватної книгозбірної може дати більше інформації про постать ніж документи та література.

Бібліотеки цих двох правителів мають як багато спільного, так і ряд відмінностей. Точний час заснування для кожної приватної бібліотеки важко встановити, про це можна лише робити припущення. У ранньому віці, приблизно в 15 років, свою книжкову збірку

починає збирати Кирило Розумовський, а саме в період європейської подорожі юнака на навчання (1743-1745рр.), такої ж думки дотримується й дослідниця приватної нотної колекції родини Розумовських – Л. Івченко. Про початок формування бібліотеки Фрідріха II Великого згадує німецький дослідник Е. Братушек. Автор згадує, що коли майбутньому Пруссському королю було 17 років, Фрідріх II ховав книжкові шафи із своєю бібліотекою за шпалерами від батька. На той момент, у приватній колекції Фрідріха вже було 3775 томів, розміщені в 15-ти шафах.

Змістове наповнення цих бібліотек має ряд схожостей. На це впливає ряд факторів: 1) накопичення оригінальних державотворчих документів; 2) вивчення історії своєї держави; 3) мода на певні книжкові видання; 4) дарування видань як очільнику держави; 5) популярність у XVIII ст. періодичної преси, яка складала значну частину обох бібліотек. Відповідно, основою двох бібліотек були видання таких напрямів, як: твори античних філософів та представників французького Просвітництва; періодика; історія; біографії; політика та державотворчі документи; географія; наукові дослідження; теологія. У бібліотеках Фрідріха II та Кирила Розумовського особливе місце займали музичні твори. Також кожна бібліотека мала особливі та унікальні розділи. У бібліотеці Кирила Розумовського містилися розділи «Дитяча література» (наприклад, французький журнал «Дитячий журнал або Діалоги мудрої гувернантки з її учнями») та «Господарські книги» (наприклад, «Загальне та повне домоводство»). У Фрідріха II Великого – розділ «Література Сходу та Китаю» («Тисяча й одна ніч та інші арабські оповідання»).

До наших днів відомо опис лише однієї книгозбірної. Бібліотеку Фрідріха II Великого описав Б. Крігер, у своїй праці «Friedrich der Große und seine Bücher» («Фрідріх Великий і його книги») 1914 р., де автор наводить каталог книжкового зібрання прусського короля. Бібліотеку Кирила Розумовського також пробували впорядкувати та описати двічі – бібліотекар гетьмана Адам та французький історик А. Ерменжар, який працював у бібліотеці в середині XIX ст. уже після смерті засновника колекції. Проте жодного з цих двох описів досі не знайдено. На сьогодні виявлений лише витяг з каталогу А. Ерменжара, що зараз зберігається в Женевській бібліотеці. На жаль, жодна з названих бібліотек не вціліла повноцінно. Книгозбірня Кирила Розумовського була розподілена між його нащадками й тому її спіткала різна доля. Частина постраждала в пожежах, частина була розпродана в роздріб, лише одну частину з Яготинського маєтку було врятовано. До Яготина гетьманська бібліотека була перевезена з Ба-

турина. Ця частина книгозбірної має особливе значення, адже саме Батурин був столицею Української держави, де

*Портрет Кирила Розумовського.
Художник Л. Токе, 1758.*

Кирило Розумовський гетьманував 14 років, тут він жив і на схилі свого життя. На початку XX ст. до Яготина було делеговано дослідників з різних міст України (Києва, Полтави), які мали врятувати книгозбірню від руйнації. Дослідницькі експедиції були створені з метою запобігти наслідкам, які могла спричинити Лютнева революція 1917 р. Частина була вивезена до Києва, де й досі зберігається музична збірка родини Розумовських у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Друга невелика частина унікальної бібліотеки зберігається в фондах бібліотеки Харківського університету ім. В. Н. Каразіна. Збережені до наших днів, частини бібліотеки Кирила Розумовського знову перебувають під загрозою знищення, адже і Київ, і Харків, й інші міста страждають від безжалюсних руйнувань та навмисної політики знищення культурних надбань нашого народу. Бібліотеці Фрідріха II Великого пощастило більше. Є лише часткові втрати під час двох світових воєн. Зараз майже всі видання, що належали прусському королю займають своє місце в збережених королівських палацах (Потсдамський міський палац та палац Сан-Сусі).

Отже, сьогодні важливо досліджувати, вивчати та популяризувати історію, щоб цю пам'ять неможливо було знищити. Безцінна допомога європейських урядів уже показали міцність зв'язків обох держав у військовій справі. Зараз ми можемо створити спільний культурно-історичний фронт по захисту нашої пам'яті та цінностей, які зберігають відомості про важливі сторінки історії обох держав.

МИНУЛЕ ВОСКРЕСЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ БАТУРИНА У СВІТЛИНАХ 1940-Х РОКІВ

**Тетяна
ОКСІНЬ**

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Від початку повномасштабного вторгнення росії на суверенну територію України ворогом було зруйновано понад 1200 об'єктів культурної спадщини. Мета цієї статті – нагадати суспільству про актуальність збереження культурної спадщини України в умовах новітньої військової агресії.

Батурин багатий на унікальні пам'ятки. Серед них – Воскресенська церква, усипальниця гетьмана Кирила Розумовського. Її історія середини ХХ ст. сьогодні ще маловивчена.

У фондах Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки імені В. Г. Заболотного нам вдалося виявити маловідомі фото Воскресенської церкви Батурина 1947 р. Їх автор – Ісроель Шмульсон, архітектор тресту «Будмо-

нумент» (нині – НДІ «УкрНДІпроект-реставрація»). До зібрання бібліотеки ці світлини були передані у 2008 р. Науково-дослідним інститутом теорії історії архітектури та містобудування.

У зібранні Національного заповідника зберігається світлина Воскресенської церкви, зроблена з двору її парафіяльної школи (нині – Музей археології Батурина) після Другої світової війни (Інв. № КВ-14-7754 Р-8-3502). За даними історика Національного заповідника «Гетьманська столиця» Миколи Тереха, баню Воскресенського храму у роки війни було зруйновано авіабомбою. Віднайдені фото свідчать, що церква не мала даху й потребувала відновлення. Відомо, що 1946 р. обласні центри УРСР отримали директиву взяття на облік пам'яток архітектури. Обстеження пам'яток Батурина здійснювали спеціалісти тресту «Будмонумент». Тоді ж, цією організацією було розпочато проектні роботи з реставрації палацу Кири-

ла Розумовського. Відтак, в ході цих заходів, ймовірно, були зроблені і знімки Воскресенської церкви. Але відновлення сакральної архітектури не було першочерговим завданням влади. У 1950 р. ініціатором ремонту храму вступила

Воскресенська церква Батурина, 1947 р. Фото І. Шмульсона. Зібрання ДНАББ ім. В. Г. Заболотного

група Воскресенської церкви.

У час повномасштабного вторгнення ворога ми розуміємо, що війни залишають свій слід і на культурних спорудах. Тому увага суспільства має бути прикута до їх відновлення та збереження для наступних поколінь!

СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ ЦИГАНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ГЕТЬМАНЩИНИ

**Зоя
СНІЖОК**

науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Перші документальні свідчення про перебування ромів (або циган – більш вживана назва групи народів індійського походження) на території України відносяться до початку XVI ст. Роми досить швидко знайшли своє місце серед місцевого населення завдяки своїм високим адаптивним здібностям. Українці про них казали: «У циган мов сто, а корінь один». Крім мови, роми переймали віросповідання, імена та прізвиська народу, у середовищі якого проживали. А також, подібно до населення Гетьманщини, поділялось на полки, очолювані циганськими отаманами. Але, водночас, роми зберігали свій традиційний життєвий уклад. В більшості кочували, займалися торгівлею, міною коней та коновальством (ветеринарна справа), ремеслами (переважно ковальством, наприклад, виготовляли голки для зшивання грубої тканини, за якими донині закріпилась назва – «циганка»). Традиційними були заняття врожінням, замовлянням, музичною творчістю. Про те, що циганське населення було інтегроване до суспільства свідчить, зокрема, участь його у фінансово-

му забезпеченні держави-Гетьманщини. Адже відомо, що у XVIII ст. роми сплачували податки до державної скарбниці. Для збору таких платежів існувала система відкупу. Відкупщик і призначав циганських отаманів, якими керував для стягнення податків; користувався пільгами: звільнявся від постойів й інших повинностей, та так як і отамани, не сплачував платежів на переправах і мостах. Для призначення відкупщика в кінці року, у містах і селах Гетьманщини подавались оголошення про пошук охочих. Кожен охочий мав право подати відповідну заяву у Канцелярію Малоросійських зборів (органу, який займався організацією збору податків у Гетьманщині) і з'явитись на торги. Хто пропонував більшу суму, той і призначався відкупщиком. Сума відкупу вносила до Військового скарбу вся одразу в січні наступного року. Відкупщику заборонялося обтяжувати циганське населення надмірними зборами. Тому йому видавався реєстр із зазначенням конкретних сум, які мали сплатити кожен з циган відповідно до його прибутків. А матеріальне розшарування ромів було значним. Про одних у народі казали: «Циган пісні співає, а в животі бурчить», а, наприклад, батуринський ром Василь Мина міг дати у борг 200 руб. На практиці відкупщики часто зловживали своїм становищем, про що свідчать численні скарги циган. Сума відкупу з циганського населення Гетьманщини з часом збільшувалась: на поч. XVIII ст. була 120 руб. за рік, а у 1755 р. – уже 1424 руб. З 1754 р. російський уряд активно прагне обмежити

фінансову базу Гетьманщини. За указом царіци Єлизавети від квітня 1755 р. відмінялись збори до Військового скарбу з циган і кожне циганське господарство платило по 20 коп. на користь циганських отаманів. Гетьман Кирило Розумовський намагався повернути державі відібрані ресурси, про податок з циганських промислів згадувалось в статуті Батуринського університету 1760 р. Одним із джерел фінансування майбутнього навчального закладу мав стати саме збір з циган. Але проект університету залишився нереалізованим. У грудні 1763 р. Кирило Розумовський провів з'їзд старшини, де було створено «Прохання малоросійської шляхти і старшин разом з Гетьманом про поновлення давніх прав Малоросії», який наступного року було подано імператриці Катерині II. У цьому документі знову постало питання повернення до Військового скарбу зборів з циган. Одним з пунктів прохань було звільнення українського населення від утримання російських драгунських полків і головної польової аптеки. Натомість просили суму, що витрачалась на це «розділити на всіх міщан, а також шляхетських, духовного чину і всіх інших мужиків, порівну і на циган, якби указом від 2 квітня 1755 р. від усіх податків звільнені й розгулюють по Малій Росії, байдикуючи, не відбуболюючи ніяких загальних повинностей, для сплати певному числу кінних і піхотних козаків належної їм платні». Але «Прохання» були відхилені Катериною II, а 1765 р. ліквідовано окреме циганське адміністративне управління.

З 10 січня по 10 березня 2023 року в Національному заповіднику «Гетьманська столиця» пройшов щорічний творчий конкурс «РОЗУМФЕСТ». Цьогоріч конкурс був приурочений до 295-ї річниці з дня народження гетьмана України Кирила Розумовського.

У 2023 році у конкурсі «РОЗУМФЕСТ» узяла участь рекордна кількість учасників – понад 100. Це юні таланти віком від 6 до 18 років з Дніпропетровської, Київської, Полтавської, Сумської, Чернігівської областей. Кожна їхня робота є унікальним мистецьким твором.

До вашої уваги пропонуємо роботу в номінації «Слово» Єгора Колесника, 13 років, учня Ніжинської гімназії № 3, який посів 1 місце в номінації «Слово».

Дивна подорож

Одного дня на небесах сидів Кирило Розумовський – останній гетьман Козацької України. Прізвище, звичайно, не просте, пішло від улюбленої фрази його батька. Сидів він сумний, набридло все йому. Пішов до Бога попросити відвідати землю рідну.

– Ой, Боже, поможи, буття набридло вже мені. Відвідати землю рідну хоч, побачити країну милу.

– Кирило, вибач, правила у нас такі. Душі упокоєні залишаться тут назавжди.

– Прошу, Боже! Чув, що там війна. Хочу я побачити, що там твориться, Господи, будь ласка!

– Ні, не можу я, усі перед законом рівні, бо тоді порядку не буде, як на Землі нині.

– Я не знаю, що й сказати... Стільки всього пережив, і більше рідної країни не зможу побачити.

Пішов Кирило, навіть дякую не сказав. Не знав, як проблему вирішити, ось і рушив до апостола Петра по допомогу. Усі знали, він не простак, а

справді апостол, допомагає тільки так. Ось Кирилова черга:

– Чоловіче, проблема в мене велика. Розумовський я, гетьман України. Хочу я Батьківщину побачити, а Бог не дозволяє

– У-у-у, це багато для кого проблема. Є рішення, звичайно. Можу тебе в духа безтілесного перетворити. Пролетиш повз Бога, а там і світ побачиш. Знайдеш Україну, походиш між людьми. Єдиний мінус в цьому – маєш лише годину, далі – безтілесність ти втратиш. Бог побачить це все – у пекло відправить, а місце там страшне!

– Зрозумів я тебе, відправляй швидше, друже, не терпиться вже побачити мені країну.

Хвилина – і духом Кирило став. Вже не бачив тіла свого. Це його не зупиняло, часу було обмаль, він полетів. Ось і вихід – увесь світ перед очима. Полетів він над Україною, неначе на крилах. Ось і біля землі він. Раптом розруху бачить:

– О Боже, що це за нечисть? Що тут сталося? Це другий Батурин, чи що?

Полетів він до кордонів з ворогом.

– От дідько! Що ж це за напасть така? Чи це росія, а чи нечисть погана? За що ж ви воюєте, брати, і вночі і вдень? Люди страждають через одну негодю, аби ж вони були в цьому винні хоч на краплину. Яке ж

Яке ж вони горе переживають! Переживав Кирило за країну рідненьку. Вболівав до останнього, але час вже вертатись:

– Прощавай, країно моя, прощайте, брати. Дай, Боже, перемоги, звільнити країну від погані!

Полетів він знову на небо, подякував Петру, а думки не полишають:

– Чи витримає моя країна? Потрібно буде дізнатись...

Р.С. 20 лютого 2023 року, 12 місяць визвольної боротьби українського народу проти рашистських окупантів. Боротьба ще триває, але ПЕРЕМОГА за Україною!

«Палац Кирила Розумовського». Аліна Діденко, 14 років, учениця Липоворізької гімназії Вертіївської сільської ради. Номінація «Художнє мистецтво».

«Вечірні роздуми». Назаренко Альона, 15 років, учениця Конопольської дитячої художньої школи. У номінації «Художнє мистецтво» посіла 1 місце.

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Батуринський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»
Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
№ ЧГ 352-08 від 28.07.2006 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батурин Чернігівської обл., 16512, Україна
E-mail: baturin.capital@ukr.net, веб-сайт: http://www.baturin-capital.gov.ua
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013

Обсяг – 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована у видавництві ПП Лисенко М. М.
(вул. Шевченка, 20, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600)

Тираж 1000 прим. Зам. № 2007

Редакція не завжди піділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна
(редактор)

Сасенко Наталія Анатоліївна
(відповідальний секретар)

Огієвська Руслана Іванівна

Нікітіна Анастасія Василівна

Паламарюк Ірина Юрївна

Редакція запрошує до співпраці професійних науковців, краєзнавців-аматорів, шанувальників історії